

Mennyire szerepelnek az elektronikus dokumentumok a nemzeti bibliográfiákban?

Egy 1998 májusában és júniusában végzett felmérés eredményei

John D. Byrum

Patricia Myers-Hayer közreműködésével

Bevezetés

1998 nyarának elején kérdőíveket küldtünk a nemzetikönyvtár-igazgatók konferenciája (Conference of Directors of National Libraries, CDNL) tagjainak, hogy információkat nyerjünk arról, felvételre kerülnek-e az elektronikus dokumentumok a nemzeti bibliográfiákban. A felmérés hármast szolgált:

(1) hogy megállapítsuk, milyen mérvű ennek az új és növekvő fontosságú dokumentumfajtának a feltárása, és mennyiben készülnek kitüntetett figyelmet fordítani a közeljövőben az elektronikus dokumentumokra;

(2) hogy megtudjuk, milyen katalogizálási megállapodásokat – szabályzatokat, szabványokat és helyi gyakorlatot – követnek az elektronikus dokumentu-

mokat feltáró rekordokban akkor, ha nemzeti bibliográfiai ügynökségek végzik a feldolgozásukat;

(3) hogy meghatározzuk, hogyan járnak el a nemzeti bibliográfiai ügynökségek – elsősorban a távoli hozzáférésű, mint pl. az Interneten megjelenő dokumentumok esetében, és hogy megtudjuk, milyen megoldások születtek az ilyen entitások egyedi problémáira.

A kérdőívre igen sok intézmény, összességében 55 ország válaszolt, és közölt nemzeti bibliográfiai ügynökségéről adatokat, így Albánia, Ausztrália, Ausztria, Botswana, Brazília, Chile, Csehország, Dánia¹, Dél-Afrika, az Egyesült Államok, Észtország, Finnország, Franciaország, a Fülöp-szigetek, Guatemala, Hollandia, Horvátország, Izrael, Japán, Kanada, Korea, Lengyelország, Lettország, Liechtenstein, Macedónia, Madagaszkár, Malawi, Magyarország,

a Maldív-szigetek, Málta, Mexikó, Mongólia, Nagy-Britannia, Németország, Norvégia, Olaszország, Oroszország, Örményország, Peru, Portugália, Románia, Skócia, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szingapúr, Szlovákia, Szlovénia, Tanzánia, Tunézia, Új-Guinea, Új-Zéland és Wales. A részvétel ezáltal világméretűnek mondható, bár nincsenek egyenlően képviselve az egyes régiók: 2 válasz jött Észak-Amerikából, 4 Közép- és Dél-Amerikából, 18 Nyugat-Európából, 12 Kelet-Európából, 2 a Közel-Keletről, 5 Afrikából, 9 Ázsiából és az Indiai-/Csendes-óceáni országokból.

Az itt következő jelentés a felmérés eredményeinek első (és ennél fogva előzetes) feldolgozása. Egy teljesebb, elemzőbb változat most készül arra a szemínáriumra, amelyet az IFLA Bibliográfiai Szekciója rendez majd Bangkokban, Thaiföldön az IFLA 1999-es konferenciáján.

A feldolgozás mértéke

Az elektronikus dokumentumok feldolgozottságának feltárása érdekében a felmérés tágan definiálta tárgyát a válaszadók számára:

Az elektronikus dokumentumok olyan számítógéppel készült és további műveletekre is alkalmas kódolt dokumentumok, amelyek alapvetően adatokból és/vagy programokból állnak. Az „adat” lehet szöveg (pl. könyvek, folyóiratok, cikkek elektronikusan publikált és elektronikusan digitalizált formában), numerikus adat, digitalizált ábrázolás. A „program” pedig lehet adatbázis-kezelő, kiadványszerkesztő, szövegszerkesztő, rendszerprogram vagy egyéb elektronikus alkalmazói stb. program. A felmérés céljára az elektronikus dokumentumokat formátum szerint az alábbi kategóriákba soroltuk: optikai lemezen, ideértve a CD-ROM-okat és fotó-CD-eket, diszk(ett)en, továbbá mágnesszalagon tárolt elektronikus dokumentumokra, valamint távoli hozzáférésű elektronikus dokumentumokra.

Ezen túlmenően az interaktív multimédia is külön kategória lett, mivel többféle médiát egyesít.

E definíción belül 39-en jelezték, hogy legalább egy típust folyamatosan feldolgoznak, míg 34-en kettőt említettek, a többiek többet is feldolgoznak.

Alább (1. számú táblázat) azt részletezzük, hogy milyen mértékben dolgozzák fel a nemzeti bibliográfiák a különböző elektronikus dokumentumtípusokat:

1. táblázat

Az elektronikus dokumentumok típusai	A feldolgozást végző nemzeti bibliográfiai ügynökségek
Optikai lemezen	34
Diszk(ett)en	39
Mágnesszalagon	9
Távoli hozzáférésű dokumentumok	17
Interaktív multimédia	22

A dokumentumok kategóriáit tekintve arra kértük a válaszadókat, közöljék azt az időpontot, amikor elkezdték feldolgozásukat, és becsülik meg, hogy hány ilyen tétel szerepelt nemzeti bibliográfiájuk utolsó számában. A 2. számú táblázat a válaszokból kapott összképet tükrözi; itt a válaszok szélső értékeit nem vettük figyelembe.

Mindebből úgy tűnik, hogy az elektronikus-dokumentumokat a nemzeti bibliográfiák a kilencvenes évek közepén kezdték feldolgozni, s néhány esetben kiterjesztették gyűjtőkörüket a távoli hozzáféréssűkre és interaktív multimédiára. Általában még mindig igen szerény a legutóbbi füzetben található címek száma.

Az elektronikus dokumentumokat számos megjelenési formában publikálják. A felmérés kimutatta, hogy azok a nemzeti bibliográfiák, amelyek feltárják ezeket, olyan rekordokat állítanak elő, amelyek tökéletesen tükrözik a lehetőségek teljes skáláját.

2. táblázat

Az elektronikus dokumentumok kategóriája	A felvétel kezdete	A tételek száma (az utolsó számban)
Optikai lemezen	1980 vége	300
Diszk(ett)en	1980 vége	100
Mágnesszalagon	az 1980-as években	100 vagy kevesebb
Távoli hozzáférésű dokumentumok	az 1990-es évek közepe	100-200
Interaktív multimédia	az 1990-es évek közepe	100-300

A válaszadókat megkértük, hogy közöljék az(oka)t a forrás(oka)t, amely(ek) segítségével beszerezik az(oka)t az elektronikus dokumentumo(ka)t, amely(ke)t leírnak a nemzeti bibliográfiában. A válaszok vegyes beszerzési stratégiákat mutattak, beleértve a vételt (18), az ajándékot/cserét (20), de legfőképpen a kötelesspéldányt (27). Ez utóbbit tekintve kiderült a válaszokból, hogy ahol már folyik az elektronikus dokumentumok feltárása, ott a kötelesspéldány-szolgáltatási előírások módosítására csak nemrég került sor. Sok országban még csak tervezet készült erre nézve. Ennek következtében

többen jelezték, hogy bevonják ugyan az elektronikus verziókat a kötelesspéldány-szolgáltatásba, de a beszerzés inkább önkéntes, mintsem jogi alapon történik, és a szolgáltatásról egyenként tárgyalnak a kiadókkal. Olyan megállapodások is léteznek, ahol a bibliográfiai tétel elkészítése után a dokumentumot visszaküldik a kiadónak.

Azok közül, akik az elektronikus dokumentumokat már felveszik a nemzeti bibliográfiába, 28-an jelezték, hogy bővíteni kívánják azok feltárását. A bővítés adódhat abból, hogy az eddig is feldolgozott dokumentumtípusokból több tételt vesznek fel, illetve abból, hogy a többi, még fel nem tárt típust be kívánják vonni a leírásba, esetleg mindkettőből. Az e tekintetben gyakran szóba hozott típus a hazai előállítású távoli hozzáférésű dokumentumoké, továbbá több nemzeti bibliográfiai ügynökség említette meg a digitális videolemezt (DVD), mint további esélyes jelöltet. A legtöbb, további bővülést remélő válaszadó említette több hagyományos típus feltárásának a növekedését is. Számos esetben változásokra számítottak a kötelesspéldány-szolgáltatás követelményei terén, amelyek megítélésük szerint meghatározzák, hogy ezen típusok jelenléte mennyire nő meg a nemzeti bibliográfiákban. A leg-

3. táblázat

Kiadványfajta	A bibliográfiai ügynökségek száma
Időszaki kiadványok (pl. folyóiratok)	27
Szövegek (pl. könyvek)	32
Adattárak és adatbázisok	27
Vitafórumok és levelezőlisták	28
Digitális többszörözések	11
Online szolgáltatások	5
Web-helyek	6
Programok (pl. szövegszerkesztők, játékok, asztali kiadványszerkesztők)	14

többen, akik arra számítanak, hogy az említett elektronikus dokumentumok feltárása bővülni fog, nagyon közeli időpontra – 1998 elejére vagy maximum 1999-re, 2000-re várják ezt.

Azok a nemzeti bibliográfiai ügynökségek, amelyek pillanatnyilag nem dolgozzák fel az elektronikus dokumentumokat, zömükben (14) azt tervezik, hogy a közeljövőben elkezdenek valamilyen tevékenységet ezen a területen. (Néhányan ebből a csoportból jelezték, hogy már találtak olyan elektronikus dokumentumokkal, amelyek nyomtatott kiadványok mellékleteként jelentek meg; az ilyen kiadványok esetében a nemzeti bibliográfiai ügynökség készíti el az elektronikus rész-dokumentum leírását a gazda-dokumentum rekordjához.) A fejlődő országok számos nemzeti bibliográfiai ügynöksége, akik még nem dolgozzák fel az elektronikus dokumentumokat, megemlítette, hogy tervezik azt. Meglepő módon akadt néhány jelentős nyugat-európai ország is, amely még csak a „tervezük a feldolgozásukat” fázisnál tart. Sok esetben a nemzeti bibliográfiai ügynökségek bővítési szándéka közvetlenül összefügg azoknak a követelményeknek a felülvizsgálatával, amelyek eredményeképpen a kötelező példány-szolgáltatást kiterjesztenék egy vagy több elektronikus dokumentumtípusra is.

A bibliográfiai leírásban alkalmazott elvek

Azoknak, akik egy vagy több típus leírásáról számoltak be, több kérdést is feltettünk, hogy megismerhessük azt a katalogizálási gyakorlatot és azokat az elveket, amelyeket a nemzeti bibliográfiákban szereplő bibliográfiai leírások elkészítése során alkalmaznak. A legtöbben arról számoltak be, hogy saját nemzeti szabályzatukat követik, köztük 19-en jelezték, hogy munkájukban az Anglo-American Cataloguing Rules 2. kiadásának (a továbbiakban AACR2) angol szövegére támaszkodnak, némelyek

annak fordítására, többen annak adaptációjára. Vannak, akik a CONSER Cataloging Manual Module 31-et használják, amely kiter a távoli hozzáféréssé számítógép-fájlok leíró katalogizálására is.

Az ausztrál, dán, észt, francia, koreai, német, osztrák, perui, svájci, svéd, szingapúri, szlovák és tunéziai válaszadók arról számoltak be, hogy átdolgozták a nemzeti katalogizálási szabályzatot, hogy belefoglalhassák azokat az elektronikus dokumentumokra is kiterjedő korszerűbb előírásokat, amelyek a nemrég megjelent ISBD(ER)-ben² olvashatók. Csehország, Finnország, Hollandia, Magyarország, Mexikó, Norvégia, Oroszország, Örményország és Új-Zéland már hozzáfogott a nemzeti szabályzat módosításához; a legtöbb esetben ők is az ISBD(ER) előírásaira kívánnak támaszkodni. Az AACR2 átdolgozása 1998 elején vette kezdetét egy munkacsoport felállításával – az Amerikai Könyvtáregyesület Katalogizálási Bizottsága Leírási és Hozzáférési Csoportjának (ALA Committee on Cataloging: Description and Access) keretén belül –, amely ajánlásokat dolgoz ki az (ER)-jellemzők beépítésére; de mivel a szabályzat átdolgozásának folyamata nagyon munkaigényes, az elfogadott módosítások közzététele legkorábban 2000-ben vagy azt követően várható. Másutt a nemzeti bibliográfiai ügynökségek munkatársai az ISBD(ER)-t használják saját nemzeti szabályzatukkal vagy az AACR2-vel kombinálva. Néhány esetet kivéve úgy érezték a válaszadók, hogy a helyi katalogizálási szabályzat megfelelő fogódzókat nyújt az elektronikus dokumentumok bibliográfiai tételeinek elkészítéséhez.

Az elektronikus dokumentumok bibliográfiai leírásai lehetnek rövidebbek, hosszabbak vagy ugyanolyanok, mint a többi dokumentumé – a nemzeti bibliográfiai ügynökség által használt szabályzat és elvek függvényében. Amikor a követett gyakorlattól érdeklődtünk, senki sem jelezte, hogy ezekről a dokumentumokról rövidebb rekordok készülnek, míg 9-en arról számoltak be, hogy ezek a cím-

felvételek terjedelmesebbek a feldolgozott hordozó felveendő technikai jellemzői miatt. A többség mégis úgy érezte, nagyjából ugyanolyanok ezek a rekordok is, mint a többi kiadványéi, és megjegyezték, hogy a katalogizálás szintje is azonos, tekintet nélkül a fizikai jellemzőkre.

Az elektronikus dokumentumok megfoghatatlan természete miatt – hiszen tartalmuk nem hozzáférhető a számítógép közbeiktatása nélkül – a felmérés rákérdezett azokra a forrásokra is, amelyeket a nemzeti bibliográfiai ügynökségek munkatársai igénybe vesznek a kérdéses adatelemek leírásához. A válaszok eredménye a 4. számú táblázatban látható: a legtöbben azt felelték, hogy a szükséges adatok megállapításához egynél több forrást is felhasználnak.

4. táblázat

A leíráshoz használt adatforrás(ok)	A válaszadók száma
A dokumentumból vett információk	33
Internetes anyagok tanulmányozása	12
Kiadói információk	22
Az alkotó által megadott Dublin Core-metaadatok	5

Mint a többi nem könyv jellegű kiadvány esetében, a nemzeti bibliográfiák használói azt várják el, hogy a formátumra is felhívják a figyelmüket, amikor elektronikus dokumentumokra vonatkozó tételekkel találkoznak. Az ilyen útbaigazításra többféle megoldás is lehetséges: a dokumentumtípus általános megnevezésében és/vagy a speciális dokumentumtípus sajátos megnevezésében, esetleg a megjegyzésben is megadható. A nemzeti bibliográfia géppel olvasható verziójában ezt az adatot egy kóddal vagy „hívójellel” lehet kifejezni az illető rekord fix mező-részében. Amikor arról érdeklődtünk, hogy a nemzeti bibliográfiában milyen technikával jelzik a használóknak, hogy elektronikus dokumen-

tumokról van szó, a legtöbb esetben több megoldást is közöltek, amint az az 5. számú táblázatból kiderül:

5. táblázat

A használt azonosítási módszer	A válaszadók száma
Dokumentumtípus általános megjelölésként	25
Speciális dokumentumtípus megjelölésként	24
A megjegyzésben	20
Kóddal vagy hívójellel	21

Távoli hozzáférésű elektronikus dokumentumok

Mivel az elektronikus dokumentumok száma nőttön nő a World Wide Weben és az Interneten, s ez az újkeletű fejlemény számos új bibliográfiai és egyéb, ezzel kapcsolatos problémát vet fel, a felmérés egy olyan kérdéscsoportot is beiktatott, amely távoli hozzáférésű dokumentumokra vonatkozott. Amint azt az 1. számú táblázat mutatja, 17 nemzeti bibliográfiai ügynökség foglalkozik ezek leírásával, de mindössze 14-en szolgáltatnak adatokat ezzel kapcsolatban. A jövőt illetően közel 20-an jelezték, hogy már eldöntötték vagy komolyan mérlegelik ennek lehetőségét.

Először azt kértük, adják meg, hogy külön felvételek készülnek-e azokról a távoli hozzáférésű dokumentumokról, amelyek hasonlóak vagy azonosak egy másik formátumban is létező dokumentummal, pl. egy nyomtatott kiadvánnyal. Szinte valamennyi nemzeti bibliográfiai ügynökség igennel válaszolt, ezáltal fejezték ki, hogy a kiadványok különböző megjelenési formáinak külön leírására voksolnak. Egyetlenegy esetben jelezték, hogy az egységes helymeghatározót (Universal Resource Loca-

tor, URL) is megadják megjegyzésként a nyomtatott változat bibliográfiai leírásában, és nem írják le külön, míg két másik esetben azt jelezték, hogy készült ugyan külön leírás, de a nyomtatott változattal kibővítették az illető URL beiktatásával, hogy azt összekapcsolják az elektronikus verzióval.³

A következő kérdésben azt firtattuk, hogy a katalógizálást végző munkatársak tapasztaltak-e bármilyen nehézséget valamelyik adatelem megállapítása terén a távoli hozzáférésű dokumentum leírása során. Többen igennel válaszoltak; elsősorban az alábbiakat emelték ki: (1) a leíráshoz használt fő információforrásokat; (2) a megjelenés-információt, mint a „kiadás” helye és ideje; (3) azokat a különbségeket, amelyek az adott formátum függvényében befolyásolják a kiadvány külalakját (pl. PDF, HTML); (4) a főcím azonosítását, mivel jó néhány választható cím áll rendelkezésre a távoli hozzáférésű kiadványok esetében; (5) a kiadások azonosítását, figyelembe véve a távoli hozzáférésű anyagok dinamikus természetét is; (6) a távoli hozzáférésű időszaki kiadványok számozásának hiányát, amely hiba gyakran az adatbázis természetéből fakad. A legtöbb esetben a távoli hozzáférésű dokumentumok „képlékeny” voltából fakad, hogy a katalógizáló a leírás során rengeteg nehézségbe ütközik.

Különösen az elektronikus kiadványok URL-jéről kapott információkat tekintették változónak, és ezért a bibliográfiai rekordok legmegbízhatóbb adatelemének. Ugyanakkor valamennyi válaszadó azt közölte, hogy ezeket az adatokat rutinszerűen leírják a távoli hozzáférésű dokumentumok esetében. (Néhány helyen, ahol a nemzeti bibliográfia géppel olvasható formában érhető el, megemlézték az „élő csatolásokat” [„hot link”], amelyek segítségével a használók közvetlenül a bibliográfiai rekordban szereplő URL-en keresztül azonnal magát a kívánt dokumentumot érhetik el.) Mivel a katalógus-karbantartás igencsak munkaigényes tevékenység, csak két válaszadó jelezte, hogy folyamatosan ellenőrzik az URL-ek megbízhatóságát;

néhányan megemlézték, hogy már fejlesztés alatt áll az a program, amely ezt a munkát automatizálja. Mások arról számoltak be, hogy fel tudják frissíteni ezeket az adatelemeket, amikor ennek szükségessége felmerül vagy amikor a kiadótól, az olvasóktól, esetleg a munkatársaktól „hibaüzenetek” révén ez tudomásukra jut.

Kutatási projektek és vizsgálatok

A felmérés végül arra is kérte a válaszadókat, jelezzék, ha munkatársaik olyan kutatási témákkal foglalkoznak, amelyek a bibliográfiai számbavétellel és az elektronikus dokumentumok elérésével kapcsolatosak, és közöljék az ezekről szóló publikációk adatait. Ez a kérdés jelentős adatmennyiséget eredményezett a témával összefüggő már lezárt vagy éppen zajló projektekről. Ezekről és a többi, a tárgyhoz kapcsolódó anyagról (amelyről a szerzőnek a felméréstől függetlenül tudomása van) részletesen beszámol majd az a záró jelentés, amelyet az 1999 augusztusában megrendezésre kerülő bangkoki IFLA-konferencián ismerhetnek majd meg, és amely már azt megelőzően olvasható lesz az IFLA-NET-en.

Addig is az alábbi URL-eken keresztül juthatnak el olyan Web-helyekre és elektronikus kiadványokhoz, amelyek a témával kapcsolatos fontos információkat tartalmaznak:

[http://](http://lcweb.loc.gov/rr/business/beonline/beohome.html)

lcweb.loc.gov/rr/business/beonline/beohome.html

A Kongresszusi Könyvtár Beonline-projektjéről (USA)

<http://www.nla.gov.au/nla/staffpaper>

Az archiválásról és a hosszú távon elérhető dokumentumokról (Ausztrália)

<http://hosted.ukoln.ac.uk/biblink>

Az Európai Unió BIBLINK-projektjéről

<http://www.dbiberlin.de/projekte/einzproj/meta/meta00.htm>;
<http://www2.sub.unigoettingen.de/>;
<http://www.dfg.de/english/index.html>
A metaadatokkal kapcsolatos kezdeményezésekről
(Németország)

<http://purl.dk/rapport/html.uk/biblink/>
AZ INDOREG-projektről (Dánia)

<http://www.oclc.org/oclc/man/9256cat/toc.htm>
Az OCLC InterCat projektjéről (USA)

http://lcweb.loc.gov/catdir/cpsoc/elec_res.html
A Nemzeti Digitális Könyvtárról (National Digital Library, USA)

Fordította: Hegyközi Ilona

Jegyzetek

1. Dániából két könyvtártól is érkezett válasz: a Királyi Könyvtártól (Royal Library) és a Dán Könyvtári Központtól (Danish Library Centre) egyaránt.
2. München : K. G. Saur, 1997. (UBCIM publications; N.S. vol.17)
3. Az archiválási törekvéseket illetően az egyik válaszadó azt közölte, hogy gyakorlatuk szerint nem „gyűjtik” azokat az elektronikus dokumentumokat, amelyeknek van másik, nyomtatott változatuk.

Köszönetnyilvánítás

A szerző köszöni a fáradozását annak az 55 nemzeti könyvtárnak és bibliográfiai tőgyökségnek, amelyek részt vettek és közreműködtek a felmérésben.

Hírek

Neumann-ház

Áprilisban több rendezvényen is bemutattuk szolgáltatásainkat. A Networkshop 2000 konferencián Tószegi Zsuzsanna és Magyar Katalin tartott előadást "A Neumann-ház online internet katalógusa, a WebKat.hu" címmel. Az előadás vázlatát megtalálható a http://www.neumann-haz.hu/eloadas_page.html címen.

Katalógusunk segítségével már 40000 dokumentum visszakeresésére és gyors elérésére nyílik lehetőség. Könyvtáros látogatóink figyelmébe ajánljuk, hogy a találati listából egyetlen kattintással megjeleníthető a keresett dokumentum, illetve a "Részletes adatok" feliratú ikont választva a dokumentum bibliográfiai adatai jelennek meg a képernyőn.